

Rodni esencijalizmi, politizacija i mirovni aktivizam na prostoru bivše Jugoslavije

Darija Žilić

Tijekom ranih devedesetih bivša Jugoslavija je prošla kroz dvostruku tranziciju – iz socijalizma u kapitalizam, iz multinacionalne federacije u nove, najčešće etnički zasnovane nacije-države. Te su tranzicije posredovane snažnom politikom etničkih i rodni identiteta – žene su postale označitelji diferencijacije na etničko-kulturnoj i na političkoj razini. Na području bivše Jugoslavije prošlo desetljeće obilježeno je ratnim sukobima, a pokazalo se kako je rat ambivalentan proces za žene; dok su s jedne strane kao žrtve izravno pogođene nasiljem, s druge strane su prisiljene preuzeti veće odgovornosti u domu i izvan njega kao glave obitelji i uzdržavateljice. Tokom ratnih previranja dešavaju se dvostruki procesi – dolazi do viktimizacije žena (seksualnog zlostavljanja, npr.), ali i do njihovog osnaživanja zbog toga jer dolazi do propitivanja rodni odnosa moći na lokalnoj, ali i na široj međunarodnoj razini. I upravo feminističke analize sukoba bacaju svjetlo na bliske veze između rata, političke ekonomije, nacionalizma i raseljavanja, s raznim njihovim učincima. Naime, tijelo, kućanstvo, nacija, država i ekonomija predstavljaju mjesta na kojima je nasilje nad ljudima moguće na izrazito rodne načine.

Nacionalisti trebaju mitove, a ti mitovi se zasnivaju na „rođenju nacije“ i na „našoj kulturi“ kao najstarijoj i najboljoj, „muškoj“ i „herojskoj“. Preuzimanje porijekla od strane muških nacionalista je prisutno na „nacionalnoj“, kao i na „seksualnoj“ simboličkoj razini i to kroz zahtjev za „čistim“ porijeklom i

za „rođenjem nacije“ kojem nacionalistički ideal daje oblik. Rada Iveković u tekstu „Nepredstavljenost ženskog u simboličkoj ekonomiji: Žene, nacija i rat nakon 1989.“ naglašava kako su ženska tijela potvrda poretka i predstavljaju lozu, naciju, rasu i religiju osiguravajući tako društveni simbolički poredak (2000:9). Pojam nacije je najčešće bio ikonografski vezan uz žensku figuru. Žensko tijelo predstavlja granice i teritorije koje treba braniti, a žene su viđene i kao instrument za postizanje „čiste loze“. No, zanimljivo je kako one ne mogu garantirati čisto porijeklo budući da simbolički predstavljaju mješavinu, a miješanje za nacionaliste ima negativnu konotaciju. Nacionalistička homogenizacija se postiže putem nacionalnog „bratstva“ kao osjećaja jedinstva za praktične svrhe, i kroz očinsku figuru Oca nacije. Bazični princip nacionalizma je ekskluzija drugog koja znači negaciju porijekla drugih. To je zahtjev za čistoćom i monizmom, nacionalnim i seksualnim. Otac nacije ili politički lider predstavljen je kao sin, a filozofski razlozi za identifikaciju nacije s muškom figurom su dublji i već poznati – u našem maskulinom svijetu, samo je muško univerzalno, nikad žensko. Univerzalizacija je pak, kao reprezentiranje, druga figura mišljenja koja je direktno povezana s muškom moći (treba istaknuti da je „muško“ i „žensko“, u vremenu današnje pozicije nesigurnih rodnih identiteta, jednako neprecizno u definiranju epistemološkog koncepta). Kako piše Z. Eisenstein, bilo da se o naciji govori kao o domovini ili majci domovini, ona se zamišlja kao bratstvo, nikad kao sestinstvo. Predstavljajući naciju, ženski likovi ne predstavljaju ženski, već muški kolektiv, čime se realna egzistencija žene briše iz domena predstave, a predstave žena kao kulturnih simbola određene zajednice postaju polja kulturne i političke borbe oko njenog identiteta. Ženama je stoga dužnost da reproduciraju naciju, a žena koja rađa veza je između prirode i nacije kao obitelji. Jean Bethke Elshtain je pisala da je još od vremena kada je kršćanstvo uzdiglo ljubav, milosrđe i praštanje iznad drugih ljudskih vrlina, žena svog muškarca koji je odlazio u rat čekala kod kuće, i postala opravdanje zbog kojeg on odlazi u rat (1982:32–35). Etnologinja Reana Senjković pisala je upravo o tome kako je žena bila iskorištena u ratnoj propagandi devedesetih – žena je ili personificirala naciju, ili kao dobra (koja podržava ratne napore nacije pozivajući na mobilizaciju), ili kao zločesta (koja u smrt odvodi svoje ljubavnike) (2004:281–282).

U ovom tekstu bit će riječi upravo o tome kako se nacionalizam može poslužiti ženama, ali i kako žene mogu dekonstruirati „nacionalnu priču“, ali u oba slučaja ipak ostaju izvan povijesti, izvan velikih povijesnih narativa. Primjeri će uglavnom biti vezani uz društva država koje su nastale nakon raspada SFRJ.

Kada je prije tri godine bilo objavljeno drugo izdanje zbornika Centra za žene žrtve rata iz 1994. pod nazivom *Žene obnavljaju sjećanja*, urednica, aktivistica Vesna Kesic u pogovoru pokušava dati politički odgovor zašto ženske, a osobito feminističke organizacije sudjeluju u mirovnim inicijativama i antiratnim pokretima. Ona osobito nastoji izbjeći rodni esencijalizam, pretpostavku da su žene „po prirodi miroljubive“, jer takvo objašnjenje vraća na biološke i na patrijarhalne uloge (2003:7). Kesic odgovor nalazi u tome da su žene protiv rata i nacionalizma zato jer su moralna i politička bića i jer su politički odgovorne – naime, feministkinje se ratovima suprotstavljaju zato što su iracionalni, te donose nenadoknadive materijalne i ljudske gubitke. Radikalne feministice pak tvrde da se žene po svojoj prirodi protive militarizmu i da su miroljubive, jer su za žene osnovni hraniteljski, njegovateljski odnosi, a ne destrukcija. One tvrde da je ženama urođeno da budu mnogo miroljubivije i da su zato moralno superiornije od muškaraca, a argumente za to nalaze u praksama i ponašanjima matrijarhalne prošlosti. Smatram kako takvo stanovište nije utemeljeno i da je esencijalističko, ali bez obzira na sve, ono što je važnije jeste da se u feminističkoj agendi prioriteta pacifizam nalazi na odličnom mjestu. Feministička teorija mira zastupa tezu da su ratna tehnologija i tehnologija društvene eksploatacije uopće destruktivne, pa ispituje nasilja u osobnim, međurasnim, međunarodnim odnosima i pokazuje kako je nasilje ukorijenjeno u ideologiji muškosti. Naravno da treba reći i kako esencijalistička objašnjenja nisu dobra niti u tumačenju ratova jer stvaraju stereotipe (npr. o porijeklu ratova – kad tvrde da su ratovi nastali iz pradavne mržnje), i zato je nužno utjecati na promjenu, mijenjati svijet i ulogu žena jer političko djelovanje ima smisla. Kad piše o povezanosti roda i rata, teoretičarka Nira Yuval-Davis piše kako je u njemu rat iskustvo koje donosi izbjeglištvo koje je rodno određeno zato jer čak 80 posto ukupne izbjegličke populacije čine žene i djeca (2003:0208). Uz rat se vezuju i silovanja, ali i gubitak cjelokupne osnove njihova prethodnog

načina života. Zanimljivu analizu feminističke prizme rata ponudila je cijenjena feministička aktivistkinja, profesorica-istraživačica na Odsjeku za sociologiju Sveučilišta u Londonu Cynthia Cockburn u knjizi *Prostor između nas; pregovaranje rodnih i nacionalnih identiteta u konfliktu* (1999). Ona se koristi dostignućima triju znanstvenih područja; međunarodnih odnosa u kojima se konačno otvaraju prostori i za priznavanje doprinosa ženama, mirovnih studija i studija konflikta, te političke sociologije i njenih doprinosa demokraciji i identitetu. Uz model etničke/nacionalne opresije kao uzrok rata ona vidi „rodni režim“, tj. opresiju jednog roda nad drugim kao strukturu koja unedogled pronosi nejednakost i diskriminaciju, fiksira identitet u vječne dualizme, te je tako i jedan od uzroka rata. Kroz takvu prizmu rat možemo vidjeti kao „kontinuitet nasilja od spavaće sobe do bojnog polja, preko naših tijela i osjećaja sebstva“ (1999:8).

Feministička teorija analizira ženske uloge u ratovima kao određene zadatim rodnim ulogama koje se ženama društveno namjenjuju. Tako se održava biološko (esencijalističko) isključivanje žena iz ratnih aktivnosti koje se koristi i za opravdanje opće podjele rada među spolovima. Nataša Mrvić piše pak kako je sagledavanje rata iz perspektive ženskog iskustva bitno jer se razlikovanje između pobijedenih i pobjednika bazira na razlici između spolova (1999:128–129). Rat pojačava marginalizaciju žena, čini ih bespomoćnijim, žrtvama zlostavljanja, silovanja. U vrijeme rata dolaze do izražaja razlike uvjetovane drugačijom socijalizacijom poslova – dok muškarci najviše brinu o nedostatku informacija na ratištima, žene su preokupirane brigom o djeci – žena je izložena promjeni društvenog statusa, pa čak i krizi i gubitku vlastitog integriteta. Žene postaju marginalna društvena grupa koja se sve teže može samostalno potvrditi, ali i glave obitelji. Tako one i dalje ostaju u domeni privatnog jer rodne razlike u političkoj socijalizaciji počivaju na tradicionalnim patrijarhalnim kulturnim obrascima i rasprostranjenim predrasudama i stereotipima po kojima se politika i javni život smatraju područjima rezerviranim za muškarce. Treba istaknuti kako je Cockburn pisala o ženskim organizacijama u kojima su žene najčešće mješovitih pripadnosti. Jedan od primjera je Medica-centar za terapiju žena u Zenici u srednjoj Bosni, koji je

osnovan 1993. i koji je okupljao tim ginekologinja, psihologinja, a u svrhu da pomognu ženama i djeci žrtvama silovanja i ratnih sukoba. U toj organizaciji su radile bosanske Muslimanke, Hrvatice i Srпкиnje.

Veoma je važno objasniti vezu između žena i mirovnog aktivizma. Je li ona esencijalistička, a to znači da li su žene predodređene da budu mirotvorke ili je pak uvjetovana nekim sasvim konkretnim razlozima, odnosno društvenim okolnostima. Aktivistica Lepa Mladenović istaknula je, pišući tekst o Ženama u crnom, kako se usuđuje reći da su beogradske žene činile većinu u ranim mirovnim inicijativama (2004:43–47). Ona to ne obrazlaže nekom posebnom vezom između žena i mirovnog aktivizma, već sasvim konkretnim razlozima: žene imaju iskustvo obavljanja neplaćenih poslova u volonterskom radu, bave se nekonkurentskim aktivnostima, ali i zato što im je, zbog rodnog položaja, bilo sigurnije djelovati protiv režima (nisu pozivane u vojsku). Ona potom navodi i kako su gotovo sve mirovne inicijative 1991. godine, za vrijeme prve godine takvih prosvjeda, pokrenule upravo žene i da često nisu imale podršku. Mladenović također prati što se dogodilo nakon što su te mirovne inicijative prerasle u stranačke – tada su im se pridružili muškarci, a mirovne aktivistice počinju osnivati nevladine feminističke organizacije i organizacije za društvenu pravdu. Sonja Licht i Slobodan Drakulić pišući o ženskom mirovnom aktivizmu u devedesetima, u uvodu svoje analize ustvrđuju kako su u antiratnim i mirovnim aktivizmima kroz povijest žene bile vrlo značajne (2002:115–135). U posljednjim godinama pred raspad Jugoslavije žene su već bile involvirane u feminizam, neke su se tako i deklarirale, a zanimljivo je kako je upravo u bivšoj zemlji feminizam ostavio najjači utjecaj.

Jedan od uvjeta za djelovanje u antiratnim previranjima u devedesetima jeste to da je postojao društveno-politički kontekst dosta prisutan na sveučilištima, jer su se žene ipak uspjele izboriti da budu vidljive u društvenom životu. Osamdesetih su entuzijastično prihvatile demokratizaciju zemlje, a u nekim područjima i profesijama, kao npr. u novinarstvu ili u organiziranju novih inicijativa civilnog društva, upravo su žene bile te koje su označile početke procesa demokratizacije. Drugi uvjet je vezan uz jaki feministički pokret, posebno uz zadnji val u ranim sedamdesetim godinama – ne treba zaboraviti

kako je prva poslijeratna feministička konferencija bila održana u Beogradu 1978. godine, gdje su se u jednom danu našle i komunističke organizacije i ženske grupe. Treći preduvjet kojeg navode Licht i Drakulić smatram vrlo zanimljivim i mogli bismo reći da je dosta zanemaren u istraživanjima, a vezan je uz, opet spominjemo, mješovitost. Žene su, naime, više osjetile težinu raspada zemlje, imale su veći utjecaj u obitelji, a treba naglasiti kako je tada bilo čak 5 posto etnički miješanih brakova i da se strepjelo što će se dogoditi s tim obiteljima kada se zemlja raspadne. Krajem osamdesetih godina bilo je dosta spontanih razvoja ženskih lobija, ženskih parlamenata, nezavisnih ženskih društava; spomenuti su i organizatori prvih antiratnih demonstracija. Tad se javljaju pokreti majki u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj. Majke su odlazile pred parlament u Beograd i zahtijevale da im se sinovi vrate kućama iz JNA, i taj je pokret bio dosta iskorišten kako bi produbio etničke tenzije. Također je važno upozoriti i na postojanje nacionalističkih ženskih skupina u Hrvatskoj u vrijeme rata od 1991. do 1995. godine koje su davale bezrezervnu podršku nacionalnim državnim projektima i toj su državi dobrodošle upravo kao simboli majki ili pak kao ikone zajednice. Njihova podrška tim društvima svodila se na glasanje za stranke koje provode nacionalističke projekte, povećanje organiziranja aktivizma orijentiranog prema humanitarnoj pomoći za „našu stvar“ i „naše dečke“. Đurđa Knežević u svojoj analizi djelovanja takvih skupina ističe kako se „majke pojavljuju kao idealni simboli za autoritativnu zajednicu u kojoj dužnosti pojedinaca prema zajednici prevladavaju nad njezinim/njegovim individualnim pravima“ (2004:79–86). Ustvrdjuje kako je u prvim godinama tog razdoblja od 1992. do 1995. postojala masovna politička podrška vlade nacionalistkinjama. Političari su ih primali, mediji pratili, a taj se hrvatski ženski nacionalizam proširio i izvan granica nacije, pa su tako bile organizirane čak dvije govorne turneje hrvatskih ženskih skupina. Potrebno je napomenuti kako su tu podršku dobivale samo iz političkih razloga jer, čim se nacionalna država stabilizirala, podrška i konkretna pomoć tim grupama polako izostaje. Tako se briše i njihova uloga koju su imale u etničko-nacionalnoj mobilizaciji. Osim toga, ne treba niti napominjati kako se ističe da je uloga žena bila pozadinska, da su samo pomagale, a ističe se sama država koju predstavlja jaka, dominantna muška

figura koja naše dečke snabdijeva oružjem. Smatram kako taj primjer ponovo pokazuje da čak i takve ženske nacionalističke skupine bivaju u patrijarhalnim zajednicama marginalizirane, a drugačije primjere ne treba niti posebno isticati. Također je zanimljiv onaj problem između ženskih i feminističkih grupa. Naime, neke ženske aktivistice upravo podržavaju tradicionalne uloge majki i čuvarica domova.

Jedno od važnih pitanja koje bi trebalo biti analizirano vezano je uz djelovanje ženskih grupa, njihovu povezanost s donatorima. Pri tom bih posebno istaknula znanstvenicu Elissu Helms koja je napravila izvrsno istraživanje u kojem je, analizirajući djelovanje ženskih grupa u Bosni, došla do vrlo zanimljivih podataka (2004:185–205). Helms smatra kako takve rodne esencijalizme podupiru i nacionalističke stranke i feminističke skupine, ali i strani donatori. Ona uočava kako ženske nevladine udruge s kojima se susretala u Bosni koriste neki oblik rodnog esencijalizma u svom predstavljanju lokalnim zajednicama i stranim donatorima, što se upravo odnosi na to da one esencijalistički naglašavaju pozitivnu ulogu žena prikazujući ih mirotvorkama i njegovateljicama, te manje nacionalistički nastrojenim od muškaraca, ali i spremnijima na dijalog. Dakle, žene su esencijalizirane, a to znači da su ograničene na ženske poslove (Richard Fox to naziva „afirmativnim esencijalizmom“ (1997:37) i da su na taj način fiksirane uloge žena, što za posljedicu ima da je pozitivno da budu u javnosti, ali je pri tom regulirano da ne podrivaju svoju povezanost s kućanskom sferom koja je i dalje naglašena, a određivanje sebe kao feministica također se izbjegava, jer takvo eksplicitno određivanje izravno podriva patrijarhat koji nekako ipak daje pristup u tu tzv. mušku političku sferu. Ne treba niti zaboraviti, kako piše u svojoj analizi ženskog pokreta Anđelka Milić, na ultrakonzervativnu antipropagandu feminizma koja je počela još prije Drugog svjetskog rata i koja je u prvi plan feminističkog angažiranja isticala „borbu protiv muškaraca“ tj. izmišljeni „sukob spolova“, ističući kao poentu da time feministice ugrožavaju same temelje društvenosti, te da feminizam u cjelini predstavlja jedno nakaradno učenje koje propagiraju u osnovi dezorijentirane i amoralne žene (2004:94). Zanimljivo je kako se žene suočavaju s teškim pristupom politici i stoga svoj

rad često određuju kao humanitarni jer se time političnost odbacuje, uočava Helms. Ženske grupe čije je djelovanje istraživala i ne žele biti politične, a ako i pokreću neka tzv. ženska pitanja, onda im se sugerira kako bi to barem zasad trebalo ostati po strani jer su neki drugi problemi trenutno važniji. Osim toga, one i same marginaliziraju te teme i ta pitanja da bi ostvarile ona važnija kao što su povratak izbjeglica, suđenje za ratne zločine, etnička pomirba. Stoga pristaju na rodne esencijalizme, a dekonstrukcija patrijarhata ostaje po strani kao manje važna, mada je upravo ona osnovica i ratova i sukoba. Tako rodne uloge žena ostaju nedirnite, one se i dalje identificiraju s majčinstvom i kućanstvom i bivaju izmještene iz formalne političke sfere esencijalistički se povezujući s mirom jer se kolokvijalno smatra „da ne bi došlo do rata da su žene vladale“. Muškarci u takvoj slici bivaju predstavljeni kao ratnici koji su te ratove započeli, a žene, koje nisu bile u sukobima, kao mirotvorke. Zanimljivo je da takav stav podržava i međunarodna zajednica. Kako piše Helms, donatori često podržavaju stereotip prema kojemu smatraju da su žene sposobnije djelovati u međuetničkoj komunikaciji i izvršavati projekte etničke pomirbe. Da bi dobile novčana sredstva, te se nevladine grupe služe upravo već prokušanim diskurzivnim strategijama; naime, pri povezivanju s izbjeglicama, one ističu da te aktivnosti nisu političke, već humanitarne. Potrebno je napomenuti, kako piše Milić, da ionako veliki broj grupa pripada tipu humanitarnih djelatnosti, a to nije nimalo iznenađujuće kad se ima u vidu stupanj elementarne ugroženosti stanovništva, a posebno ženske populacije. Takve grupe imaju širok krug djelovanja, ali nisu nesvjesne svoje zapravo političke aktivnosti, već je nastoje prikriti kako ne bi simbolički ušle u polje politike; takvu strategiju je Helmsovoj „priznala“ i voditeljica podrinske nevladine udruge. Treba istaknuti da humanitarizam također predstavlja ideologiju; pokušavajući se predstaviti kao neutralan, ipak utjelovljuje određene političke interese. Na taj način, pozivajući se na humanitarizam, žene bivaju smještene izvan političke sfere moći i postaju sasvim neopasne. Naravno, sad se postavlja pitanje kako sudjelovanje žena u mirovnim procesima može doprinijeti ne samo miru, već i poboljšanju položaja žena, odnosno da li ti esencijalizmi isključivo pasiviziraju žene ili ipak imaju pozitivne, emancipatorske elemente. Naime, ženama je ionako teško se uvući

na vrata velike politike, pa nije li onda i ovo neki način da participiraju u javnoj sferi jer će možda neke aktivistice naposljetku ipak potaknuti pitanje ženskih prava. U svim istočnoevropskim tranzicijskim društvima dogodio se proces repatriarhalizacije i „povratak obitelji“ i u simboličkoj slici ponovo se majka prezentira kao domaćica, a otac kao hranitelj. A važno je reći da je taj proces i te kako regresivan jer je doprinijeo potkopavanju nasljeđa iz socijalističkog sistema u kojem je postojao izvjestan stupanj demokratičnosti rodni odnosa. Tako se žene marginaliziraju u svim dijelovima društvenog života, a posebno se širi seksizam i mizoginija i na kulturnom i na političkom planu. Društveni kontekst u tranziciji je obilježen rodnom hijerarhijom i rodno segregiranom podjelom rada posebno u javnom životu, a u svemu tome žene ostaju po strani, pa treba svaki oblik javnog djelovanja žena pogledati iz više očista.

Ostaje pitanje i rade li feministice grešku kad olako odbacuju koncept majčinstva. Hoće li tako majčinstvo biti prepušteno tome da bude bačeno u ralje nacionalizmu koji iz njega ionako crpi svoju simboličku snagu, kako je već i na početku teksta istaknuto. Nira Yuval-Davis ističe kako žene nestaju iz javnog diskurza, jer se u raspravama o nacijama i nacionalizmima ženu ionako smješta u privatnu sferu, koja se ne smatra politički važnom. To je paradoksalno – s jedne strane se u nacionalnoj retorici žene određuju kroz domovinu–majku, i ističe se kako su se ratovi vodili radi „žena/djeca“, a kasnije se u teorijskim promišljanjima nacija i nacionalizama često pribjegava tome da se sva važnost pridaje intelektualcima, a da se žene posve potisnu. Problem s kojim se susreće feministička scena također je pitanje javnosti i samim time političnosti jer se, umjesto djelovanja u javnosti, te postavljanja novih tema i problema koji su iz nje bili potiskivani na način da mijenjaju društvenu paradigmu, uvodi supstitut za javnost, zatvorena zajednica koja kreira vlastiti diskurs i vlastite unutarnje odnose. Na taj se način ponovo radi odmak od političkog jer se radi zaokret prema unutra, pa sve to postaje neka privatna stvar pojedinki i pojedinaca, a javnost postaje nešto izvanjsko, suprotstavljeno, te se s njom i korespondira na specifičan način. Također treba napomenuti kako je problemu proučavanja političke socijalizacije iz rodne perspektive posvećeno izuzetno malo pažnje u teorijskom i praktičnom fundusu društvenih nauka. Gotovo svi teorijski pravci

koji razmatraju odnos politike i pojedinca su androcentrični, a kada govorimo o povezanosti ženskog pokreta i političke akcije treba također izdvojiti dileme koje se pri tom pojavljuju.

Dakle, ističem kako je iznimno važno da li aktivistice svoju grupnu aktivnost i pripadnost tretiraju kao političku, društvenu ili pak kao nepolitičku. Tu je važan i odnos prema političkim strukturama u društvu. Da li je riječ o alternativnoj političkoj profilaciji, suradnji sa političarkama ili o tome da se aktivistice i profesionalno angažiraju, a naposljetku, riječ je i o tome da li bi se ženske grupe trebale riješiti neformaliziranog, poluprivatiziranog diskursa.

Jedna od važnih tema je i odnos feministica prema miru gdje postoje dva temeljna feministička pacifistička stajališta. Feministička teorija analizira ženske uloge u ratovima kao određene zadatim rodnim ulogama koje se ženama društveno namjenjuju. Postoji teorija jednakih prava koja izgovara stanovište da žene i muškarci moraju biti jednaki kad su u pitanju uloge u ratu. Suprotstavljanje ratu je glavni dio drugog vala feminizma, pa se istražuju strukturne i ideološke povezanosti militarizma, rata i patrijarhata. U sadašnjem feminističkom pokretu postoje konflikti u vezi učešća žena u ratu. S jedne strane se inzistira na ženskom pacifizmu, a s druge se smatra kako ženama moraju biti dostupne sve društvene pozicije, one u vojsci i policiji. Temeljno pacifističko shvaćanje je protiv pucanja, no postoje dvojbe oko toga da li se, ako kažemo „da“ vojnim akcijama, suočavamo s vlastitom pacifističkom politikom, i time izdajemo mirovnu politiku. S druge strane, ako smo protiv toga, naše nam se stajalište čini idealističko i ne možemo pristati na to da u nekim situacijama to nije moguće opravdati. O višeslojnosti toga pitanja pisala je Lepa Mladenović kada je analizirala feminističku politiku u proturatnom pokretu u Beogradu (2004:161). Feministička teorija analizira i izvore ženskog otpora militarizmu i rodnu prirodu militarističkih vrijednosti ukazivanjem na načine na koji vojska usađuje militaristički duh u ideologiju muškosti koja se temelji na sistemu metafora kojima se obezvrjeđuje sve žensko, a glorificira sve muško. Ipak, ženski pacifizam ne smije biti esencijalistički obojen tj. sentimentaliziran kao urođena ženska osobina, zato jer su žene bile i sad su, ne samo pacifistice, već i militaristice i po svojim uvjerenjima i po svojim aktivnostima. Također je važno

zabilježiti postojanje tih ženskih mirovnih aktivnosti, odnosno, kako sačuvati sjećanja i prezentirati ih javnosti kako bi se učinila društveno vidljivim.

Sociologinja Anđelka Milić, u istraživanju ženskog pokreta u Srbiji i Crnoj Gori koje je provedeno 2002, uočava kako su žene sklone djelovati tako što formiraju neku vrstu ženskog geta razvijajući duh ekskluziviteta. Pri tom posebno upozorava na samoisključujuće ponašanje žena, tj. potrebu da se bave sobom, da zbog najmanjeg „skretanja“ ulaze u teške međusobne konfrontacije (2002:93–101). Svakako da i to doprinosi zatvorenosti koja ponekad karakterizira djelovanje ženskih inicijativa i grupa, no postoje i odlični primjeri kako se može sačuvati sjećanje na djelovanje u ratnim okolnostima.

Najbolji primjer je upravo već spomenuti zbornik Centra za žene žrtve rata iz Hrvatske. Prvo treba upozoriti na kontekst u kojemu je nastala ta grupa. Početkom rata dogodio se rasap na ženskoj sceni; feminističke grupe tada ili nestaju, ili se priklanjaju novonastalim političkim opcijama, odnosno, neke se suglašavaju s politikom vladajuće ideologije. Tada u Hrvatskoj djeluje čak šezdesetak aktivnih grupa; 1989. godine se osniva Autonomna ženska kuća, zatim 1992. godine Centar za žene žrtve rata i potom Ženska infoteka koja nije nikad imala humanitarni profil i u to vrijeme bila specifična upravo po tome. Ovo je važan podatak jer, kao što je već naglašeno u tekstu, to je često bila najvažnija odlika ženskih grupa. Uostalom, početak desetljeća bio je i obilježen dominantno humanitarnim radom. Kada je 1992. godine osnovan Centar za žene žrtve rata, princip djelovanja je bio da će se pomagati i podržavati žene bez obzira na njihovo porijeklo, nacionalnost ili vjeru ili bilo koji drugi dio ženskog identiteta. U drugoj polovini desetljeća pojavljuju se organizacije i inicijative koje se okreću mirnodopskim problemima, pa nastaje period koji obilježava diversifikacija rada i otvaranje tema i problema koji nisu više ili uopće nisu vezani uz rat i njegove posljedice. Interesi se okreću sistematiziranju znanja, organiziranju rodnih studija na kojima se predaje o mirovnom radu, a o tome se piše u časopisima. Naime, kako je napisala Vesna Kesić, danas su mir i mirotvorstvo zadobili veliku političku važnost uglavnom pod pritiskom međunarodne zajednice, ali se i dalje zasluge ženskih grupa koje su se suprotstavljale ratu i nacionalizmu prešutkuju i isključuju iz kolektivnog

sjećanja. Mnogi su prisvajali ženski aktivizam, ali mu nikada nisu dali moć u političkom procesu. Žene, treba i to napomenuti, nikad nisu bile uključene u mirovne pregovore, niti u pregovore o sprečavanju rata. Mir ionako nije uspostavljen kao promišljeni proces koji zahtijeva i razumijevanje prošlosti, rad na suočavanju s prošlošću, i multiperspektivnost. No, treba istaknuti da su, primjerice, ženske grupe iz Hrvatske i regije inicirale prve ženske mirovne razmjene i razgovore još 1993. godine u Zagrebu i u Ženevi, zatim, tu je prvi dijalog između beogradskih i zagrebačkih feministkinja 1995. godine u Istri, i mnogi drugi susreti koji se danas smatraju uobičajenim. Tada je to često u javnosti bilo tretirano kao „izdajnička aktivnost“, iako se uvijek radilo o susretu žena čiji su osnovni motivi bili prekid rata i nasilja i uspostavljanje mirne i dobrosusjedske koegzistencije sa ženama iz susjednih zemalja. Zato je, deset godina poslije, objavljivanje zbornika *Žene obnavljaju sjećanja*, važan projekt. U tom zborniku nalazimo različite izvještaje o tome kada je Centar radio, zapise o strukturi Centra, o načinu rada, a nakon toga slijede osobne priče, dokumenti (razna pisma i izjave za javnost), te na kraju spisak svih članica, suradnica i podržavateljica Centra za žene žrtve rata i popis izdanja. Posebno su važna osobna sjećanja o tome kako aktivistkinje, nakon niza godina, samoreflektiraju i po prvi puta propituju svoja stanja – sumnje, krize, izgaranja – i sve to zato da bi pružile sliku jednog razdoblja i javnosti prikazale svoj rad. Vrlo su zanimljiva osobna svjedočenja žena sa kojima su napravljeni intervjui, a koje su proživjele ratnu traumu. Osobno, interpretirala sam intervju koji sam pronašla u zborniku iz 1994. godine, priču Goge M. (tekst „Višestruki etnički identitet – priča o Gogi M.“ je objavljen u zborniku *Tomizza i mi*, Pučko otvoreno učilište Umag, 2001) i pri tom se susrela s mnoštvo dilema – kako pristupiti intervjuiranoj, imam li pravo na interpretiranje njene priče i slično.

Također treba istaknuti važnost etnografskih istraživanja i interpretacija. Etnografija, kao vrsta kulturalne kritike, propituje poziciju kulture u ratnim uvjetima kao u području unutar kojeg se konstruiraju kulturalna slika sebe, zajednice, teritorija, kao i patriotizma, solidarnosti i stavova prema neprijatelju. A takva istraživanja obično su usredotočena na analizu materijala o svakodnevnom životu u ratu i egzilu, posebno na testimonijalni diskurz i na oral

history koja je još uvijek potcijenjena u historijskoj znanosti. Upravo zbog toga se takvi iskazi i izbjegavaju kao historijski dokazi, a naša je sreća da ih antropolozi i etnografi uvode u znanstvenu priču i na taj način čine vidljivima i živote žena u ratu. Aida Bagić je dobro uočila kako ti iskazi nisu istovjetni sjećanjima, jer riječ je o „fragmentima, mahom kratkim zapisima u kojima otvaramo vlastiti proces prisjećanja“ (2003:157).

Na kraju, ostaje zaključak da je Centar bio mjesto političke akcije otporu ratu i nacionalizmu. On je ujedno i mjesto susreta aktivistkinja sa samima sobom, sa drugima; povezivanje s drugačijim iskazima. Pri tom se ne želi pružiti neka idilična slika ženskog aktivizma, već se bilježe i neuspjesi, nemogućnost stvaranja konsenzusa...

Krajnji cilj projekta „Žene obnavljaju sjećanja“ je upravo obnoviti rodnu dimenziju javnog sjećanja na sudjelovanje žena u mirovnim nastojanjima. Kako je istakla jedna od urednica Vesna Kesić, svrha je pokazati kako su žene isključene iz sjećanja na nedavnu prošlost, a onda ih je vrlo lako isključiti i iz suvremenih društvenih i političkih procesa. Stoga i stabilan mir u zemljama bivše Jugoslavije nije moguće postići bez sudjelovanja žena, jer upravo su one nositeljice sjećanja na neprekinuta mirovna nastojanja. Ponovo treba upozoriti kako nije riječ o esencijalizmu, već o tome da se progovori o ženskom aktivizmu u devedesetima, da se zabilježi djelovanje mirovnih aktivistica. Treba svakako istaknuti kako i tzv. zapadne feministice bilježe aktivizam s tzv. „naših prostora“. U svojoj već spomenutoj knjizi *Prostor između nas* Cynthia Cockburn predstavila je putujuću izložbu „Žene grade mostove“. Naime, ona je, surađujući sa ženama iz raznih projekata, fotografirala i intervjuirala žene; na toj su izložbi i predstavljene te fotografije, a izložba je prošla kroz osamnaest zemalja i izazvala je veliku pozornost. Na fotografijama su najčešće skupine žena različitih etničkih identiteta, snimljene iz različitih uglova, a fotografije svjedoče o njihovim gestama, osmijesima, dijalozima... Taj jedinstveni vizualni zapis direktno govori o procesu življenja, zajedničkog propitivanja, nezaustavljivog dijaloga koji jedini ostavlja slobodnim prostor između nas i zadržava sjećanja, ali i dokumente vezane uz ženski mirovni aktivizam.

Literatura:

Cockburn, Cynthia: *The space between us: negotiating gender and national identities in conflict*, zed. Books, London-New York, 1999.

Elshtain, Jean Bethke: „Women as mirror and other; toward a theory of women, war and feminism“, *Humanities in society* 32:29-44

Fox, Richard G: „Gandhi and feminized nationalism in India“ u: Brackettge F. Williams, ur., *Women out of Place: The Gender of agency and the Race of Nationality*, New York, Routledge, 1997.

Licht, Sonja and Drakulić, Slobodanka: „When the word for peacemaker was a Woman; War and gender in the former Yugoslavia“, *Womens studies*, journal feminist theory, ur: Jelisaveta Blagojević i Dušan Đorđević Mileusnić, Belgrade, Womens Studies Center, 2002.

Mladenović, Lepa: „Feministička politika u antiratnom pokretu u Beogradu – Pucati ili ne pucati?“, *Feministkinje pod paljbom, razmjena među ratnim zonama*, Ženska infoteka, 2004.

Knežević, Đurđa: „Rod i nacionalizam u hrvatskom medijskom ratu“, isto.

Helms, Elissa: „Rodni esencijalizmi i ženski aktivizam u poslijeratnoj Bosni“, isto.

Milić, Anđelka: *Ženski pokret na raskršću milenijuma – izvještaj o empirijskom istraživanju u Srbiji i Crnoj Gori*, 2002. Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 2002.

Yuval-Davis, Nira: „Nacionalistički projekti i rodni odnosi“, *Treća*, časopis Centra za ženske studije, broj 1-2/vol. V/2003.

Rečnik osnovnih feminističkih pojmova, IP „Žarko Albulj“; Beograd, 1999.

Senjković, Reana: „Domovina je ženskog roda“, Zbornik – *Između roda i naroda*, uredile Jambrešić Kirin, Renata i Škokić, Tea, Centar za ženske studije i Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2004.

Žene obnavljaju sjećanja, Centar za žene žrtve rata deset godina poslije, drugo prošireno izdanje Zbornika iz 1994. godine, Centar za žene žrtve rata, Zagreb, 2003.